

در کتاب «از برق هارتوتیان» و «برق بازار» درباره روشنایی برق محله عشرت آباد آمده است: «برق های کوچک هم در گذشته در مشهد وجود داشت. در انتهای کوچه دارایی یک دیزل کوچک بود که مالکیت آن با هارتوتیان بود. برق عشرت آباد نیز قسمتی از خانه های

تأمین برق سینما و دیگری در خیابان طبرسی نصب می شود و به بهره برداری می رسد. مولدهای نصب شده فقط برای روشنایی حرم و عمارات آستان قدس رضوی بوده است و اهالی شهر مشهد بدون برق بودند.

● برق به پایین خیابان و عیدگاه می رسد

در همین سال ها یعنی حدود ۱۳۱۵ تا ۱۳۲۰ برای تأمین روشنایی منازل از چراغ هایی که از ظروف سفالی ساخته و جای چند فتیله در آن تعبیه شده بود، استفاده می کردند. سوخت آن ها، روغن گیاهی (منداب) بود و برای شب های میهمانی از چند فتیله و شب های عادی از یک فتیله آن نور مورد نیاز را تأمین می کردند و روشنایی کوچه ها و معابر عمومی به عهده بلدی بود که هر شب مأموری نردبان بر دوش و ظرف نفتی در دست، چراغ های دیوارکوب را روشن می کرد. معمولاً به علت کوچکی مخزن و کمبود نفت، این چراغ ها نیم ساعت بیشتر روشن نمی ماندند و چون مردم به تدریج نیاز به نیروی برق را احساس می کردند، خواستار آن می شوند برق نیز در کنار خدمات دیگر به آن ها داده شود.

این نیاز عمومی، عده ای را علاقه مند کرد که در تولید و فروش نیروی برق سرمایه گذاری کنند. اولین کسی که در این راه اقدام کرد، فردی به نام جعفرزاده بود. وی در ابتدا کارخانه برق آستان قدس، واقع در کوچه چراغ برق را اجاره کرد و بعد یک دستگاه مولد بلاکستون ۳۴ اسب و ۲۲۰ ولت با جریان مستقیم را خرید و در محله چهار باغ نصب کرد و به خیابان نادری و بازار، برق می داد. البته برق مزبور شعله ای بود و بدون کلید قطع و وصل، مستقیم از کارخانه روشن و خاموش می شد. این کار نیز بر عهده مأموری بود که شب به شب در ازای هر لامپ ۴۰ وات یک عباسی از مصرف کنندگان وصول می کرد. صاحب این کارخانه برای اینکه بهره بیشتری از سرمایه خود ببرد، اقدام به احداث کارخانه آرد می کند تا از برق روز نیز استفاده بهینه داشته باشد. هم زمان مولدهای دیگری نیز در گوشه و کنار شهر نصب و راه اندازی می شود، از جمله یک دستگاه مولد ۱۲ اسب که در پایین خیابان دالان حاج سید محمد خباز نصب و برق تعدادی مغازه را تأمین می کرد و مولد دیگری به قدرت ۲۵ اسب در عیدگاه نصب و برای تأمین برق منازل تجار منطقه که بیشتر یهودی بودند استفاده می شد. هزینه ای که از مشتریان گرفته می شد، برحسب تعداد شعله بود.

محمد مهدی باروچی متولد ۱۳۰۹ در مشهد، درباره سابقه روشنایی در این شهر چنین بیان کرده است: «در گذشته بیشتر مردم از لامپ ها استفاده می کردند، لامپ ۵، ۷ و ۱۰ که بعداً چراغ توری آمد که به آن چراغ زنبوری می گفتند. عصرها یک مأمور بلدی گالن کوچک نفت دستش بود و با نردبان از ستون هایی که در معابر گذاشته بودند بالا می رفت و بالای ستون یک لوله فلزی بود با یک فتیله پنبه ای که مقداری نفت داخل آن می ریخت و چراغ را روشن می کرد. معمولاً تا اوایل شب کوچه ها و خیابان های اصلی شهر نور کم سویی از آن چراغ ها داشتند.»

بر اساس گزارش کتاب مکتب شاهپور، در سال ۱۳۱۳ در

شهر مشهد ۲۲ دستگاه چراغ برق وجود داشته است که برق حدود ۲۰ هزار چراغ ۲۵ شمعی را می توانسته است تأمین کند. از این تعداد چراغ، فقط در حدود ۸۴۰۰ چراغ ۲۵ شمعی مصرف می شده است.

● تولید برق به وسیله بخش خصوصی

تا پیش از سال ۱۳۱۴ برق مشهد به وسیله چندین کارخانه که هر یک متعلق به صاحب مخصوصی بود، تأمین می شد و قیمت برق نیز به لحاظ رقابت مالکان کارخانجات از کیلوواتی ۲ تا ۴ ریال بود. روشنایی بیوتات آستان قدس هم از طریق ۲ دستگاه ماشین متعلق به خود آستان قدس رضوی تأمین می شد.

در اوایل سال ۱۳۱۶ شهرداری مشهد مالکان کارخانجات برق را ملزم کرد که شرکتی تشکیل دهند تا قیمت برق به یک نرخ عرضه شود و با گرد آوردن سرمایه کافی، احتیاجات روزافزون برق شهر مشهد را تأمین کنند. طبق گزارش، پاکروان، استاندار خراسان، زمینه های تأسیس این شرکت را به این نحو فراهم می کند: «سابقاً حسب الامر قرار بود که از طرف آستان قدس در مشهد تأسیس کارخانه برق دائم بشود، ولی بعداً مقرر فرمودند که شهرداری مشهد عهده دار انجام این منظور گردد. شهرداری هم با شرکت کل ساختمان ایران طرح قراردادی در این باب ریخته بود، ولی اکنون که شرکت ساختمان در مشهد منحل شده، انجام امر معوق مانده و فعلاً وضعیت روشنایی مشهد بسیار بد است. برای اینکه عجلالتاً تا موقعی که کارخانه بزرگ و برق دائم در مشهد تأسیس شود، به این وضعیت ناگوار خاتمه داده شود و تا اندازه ای ترتیب روشنایی مشهد اصلاح گردد، شهرداری با صاحبان کارخانجات برق مشهد مذاکره نموده که شرکتی بین آن ها به طور موقت تشکیل داده شود تا بعضی اصلاحات به عمل آید که عجلالتاً حوایج روشنی شهر تا حدی تأمین گردد. چون آستان قدس دارای موتورهایی است که قسمتی از قوه مولده آن ها به صرف داخلی آستانه و بقیه به مصرف فروش می رسد، با شرکتی که در شرف تأسیس است، مذاکره شده که در مقابل واگذاری موتورها و لوازم موجوده، شرکت مزبور روشنایی همه بیوتات متبرکه و مؤسسات آستانه را که فعلاً به وسیله موتورهای مزبور روشن می شود، تعهد نماید و همچنین در آمد فعلی آستانه را از کارخانه برق، به واسطه دادن سهام ممتاز به تأمین کنند. به نظر این جانب عملی شدن این منظور از هر حیث به نفع آستان قدس بوده است، گذشته از اینکه عده کارکنان کار پرداز آستان قدس که مأمور اداره کردن کارخانه چراغ برق هستند، تقلیل یافته، حقوق آن ها صرفه جویی خواهد شد. منافع آستان قدس نیز تأمین گردیده، مساعدتی نیز به تنظیم و اصلاح روشنایی شهر خواهد شد. متمنی است مراتب را به عرض شاهنشاه رسانیده و در صورت تصویب تلگرافاً ابلاغ فرمایند که قرار داد و شرکت نامه که تنظیم شده است، امضا و برنامه شرکت عملی گردد.»

● کوزه کنانی، اولین سرمایه گذار برق

۲۱ بهمن ۱۳۱۷ بین هارتوتیان، رئیس شرکت سهامی برق خراسان، و کوزه کنانی و درودی، از شرکت خشکبار خراسان، قراردادی منعقد شد تا از محل ارز حاصل از صادرات ۵۰۰ تن کشمش به هامبورگ، تعدادی دستگاه مولد برق از آلمان خریداری شود. همچنین عبدالجواد جعفرزاده از اول اردیبهشت ۱۳۱۸ طبق قراردادی با شرکت سهامی برق خراسان یک دستگاه موتور بلاکستون ۹۵ آمپر ۱۱۰ ولت را به شرکت برق به مبلغ ماهانه ۱۵۰۰ ریال اجاره داد.

● برق گران در مشهد

بر اساس اسناد و مدارک، در سال ۱۳۳۴ بهای برق در مشهد در مقایسه با تهران، خیلی گران و به قرار کیلوواتی ۶ ریال بوده، در حالی که در تهران در روز ۲ ریال و شب ۳ ریال بوده است. تحولات برق مشهد در گذشته درخور توجه است. برق های خصوصی با رقابت با همدیگر سعی در ارائه برق به محدوده خودشان داشتند. برق عشرت آباد از جمله برق های خصوصی و مهم مشهد در گذشته بوده است. بنا به گفته کارکنان و با تکیه بر حافظه تاریخی آن ها، علت جمع شدن و تعطیلی شرکت برق عشرت آباد راه اندازی شرکت برق منطقه ای بوده است.

اطرافش را برق می داد. از سال ۱۳۲۹ موتورهای فرسوده و متفرق جمع آوری و دستگاه های جدید و قوی تری خریداری می شود. در سال ۱۳۳۴ در مجموع مقدار تولید برق مشهد به ۴ میلیون و ۷۹۵ هزار و ۲۰۰ کیلووات می رسید.

۱۲۷۹

اولین مولد در سال ۱۲۷۹ خورشیدی به دستور مظفرالدین شاه خریداری و به مشهد آورده می شود و آن را در محله بالاخیابان، نزدیک بست علیا نصب می کنند.

۱۲۸۰

با تکیه بر اطلاعات که از میان اسناد و مدارک تاریخی می توان یافت، در ابتدای شهریور ماه سال ۱۲۸۰ و قبل از ورود ۲ خارجی معروف، یعنی حیدر خان و رضا یوف به مشهد، مولد برقی از سوی «حکیم الملک» خریداری و به آستان قدس تحویل داده می شود.

۱۲۸۱

در سال ۱۲۸۱ موتور برق دیگری که حاج امیر رضوی، معروف به چراغ برق، که از سادات معروف مشهدی بود در نزدیکی موتور برق قبلی نصب می کند که طبق اسناد تا ۳۰ سال تأمین کننده برق مشهد بوده است.

۱۳۱۵

در سال ۱۳۱۵ یک دستگاه مولد برق به وسیله یک بانوی خیر هندی خریداری و به آستان قدس اهدا می شود. در همین سال نیز ۲ دستگاه دیگر توسط نایب التولیه وقت آستان قدس خریداری و در خیابان طبرسی نصب می شود.

برق مشهد با خاطره ای از یک کارمند قدیمی

محمد زمردی متولد ۱۳۰۱ در مشهد از کارمندان قدیمی شرکت برق در این شهر است که از سال ۱۳۱۸ با حقوق ماهی ۶ تومان به استخدام کارخانه نخریسی و نساجی خسروی خراسان در آمده است. او از سال ۱۳۲۹ با حقوق ماهی ۱۲۵ تومان در شرکت برق مشهد به عنوان تحصیل دار استخدام می شود. او روند دریافت هزینه های مربوط به مشتریان برق را چنین بازگو می کند: «در حدود ۲۰۰ مشتری برق داشتم، هر روز به درب منازل کسانی که برق داشتند می رفتم و پول برق را معمولاً به سختی جمع آوری می کردم. هر چه پول روزانه جمع آوری می کردم عصرها مأمور بانک می آمد و به او تحویل می دادم و رسید پرداختی ها را می گرفتم. ماهانه حدود ۷۰۰ تا ۸۰۰ تومان کل پول برق مشتریان محدود من می شد. کل مشهد ۸ تحصیل دار برق داشت. پس از مدتی پست های برق در محلات مختلف گذاشته شد و مردم برای پرداخت هزینه ها به ما مراجعه می کردند. حدود ۶ سال تحصیل دار برق بودم، بعد سرپرست تحصیل دارها شدم که حدود ۸ نفر زیر نظرم کار می کردند. قبض کنترها را کنترل می کردم و اگر اشتباهی داشتند رفع می کردم. زمانی که شرکت برق توسعه پیدا کرد، شغل تحصیل داری جمع شد و مردم هزینه های مصرفی برق را با مراجعه به بانک ها پرداخت می کردند.»

منابع

- ۱- سولونی، غلامرضا و دیگران، (۱۳۸۴)، یکصد سال تاریخ صنعت برق خراسان. مشهد: شرکت برق منطقه ای خراسان، معاونت تحقیقات و برنامه ریزی، دفتر اطلاعات مدیریت و آمار
- ۲- عطاردی، عزیزا... (۱۳۷۱)، تاریخ آستان قدس رضوی، جلد ۱ تهران: عطارد ج ۱، ص ۳۲۴
- ۳- جمالزاده، محمدعلی، (۱۳۳۵)، گنج شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران. تهران: کاوه، ص ۹۵
- ۴- محبوبی اردکانی، حسن (۱۳۷۶)، تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران. به کوشش کریم اصفهانیان، جهانگیر قاجاریه. جلد ۳ تهران: دانشگاه تهران، ص ۳۸۴
- ۵- ماهوان، احمد (۱۳۸۸)، تاریخ مشهدالرضا (ع). مشهد: سخن گستر، ص ۴۵۶
- ۶- بانکیان، محمد اسماعیل (۱۳۸۶)، کاوشی در چگونگی ورود برق به ایران